

1914 ОНЫ "УЛСЫН ЭРХ" БҮТЭЭЛИЙН ҮЗЭЛ САНАА БА МОНГОЛЧУУД ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ТУНХАГЛАСАН НЬ

М.Энхбадрал

“Цогц Хөгжлийн Үндэсний Төв”-ийн гүйцэтгэх захирал, Социологийн магистр

Б.Даш-Ёндон

Монгол Улсын Ардын багш, Шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн, Философийн ухааны доктор, профессор

Олноо өргөгдсөний гуравдугаар он – 1914 он

Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол улсын хамаг хэргийг бүгд ерөнхийлөн шийтгэх яамны тэргүүн сайд, Сайн ноён хан Т.Намнансүрэнгийн зарлигаар Ж.Цэвээн туурвижээ.

1924 оны орчим Монгол ардын намын төв хорооноос орчин цагийн хэвлэлийн төхөөрөмжөөр хэвлүүлсэн нь хадгалагдан өнөөг хүрчээ.

“Улсын эрх”

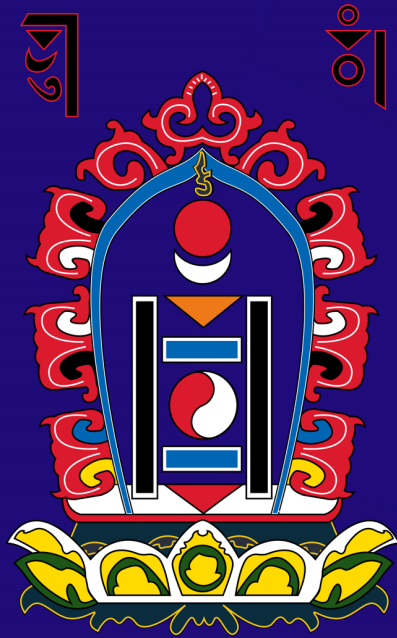
- Улсын хурал байгуулсан хэрэг нь
- Улсын газрын учир
- Улсын дээд эрх хэмээвээс улсыг засах, улсыг захирах, улсыг хамгаалах, улсыг төлөөлөх, гадаад лугаа харилцах эрхүүд болой
- Улсын харьяат хүмүүн нарын хувийн эрх

Анхан төр улсыг байгуулсны хэрэг нь харьяат олон ардыг боолчилж, нэгэн хэдэн цөөн ихсийг тийн бүтээсүгэй хэмээсэн нь огтоос бус, нийт олон түмний тусыг алагчлалгүй хичээн бүтээж ард түмнийг аливаа зүдүүр зовлонгоос ангижруулж энх түвшнээр хүмүүжүүлэн жаргуулахын тулд улс төрийг байгуулсан нь болой.

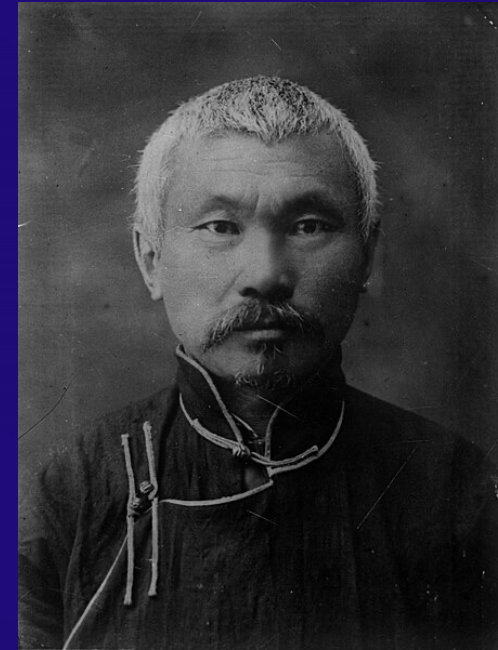
Ж.Цэвээн "Улсын эрх" 1914 он

БҮТЭЭЛИЙН ҮЗЭЛ САНАА

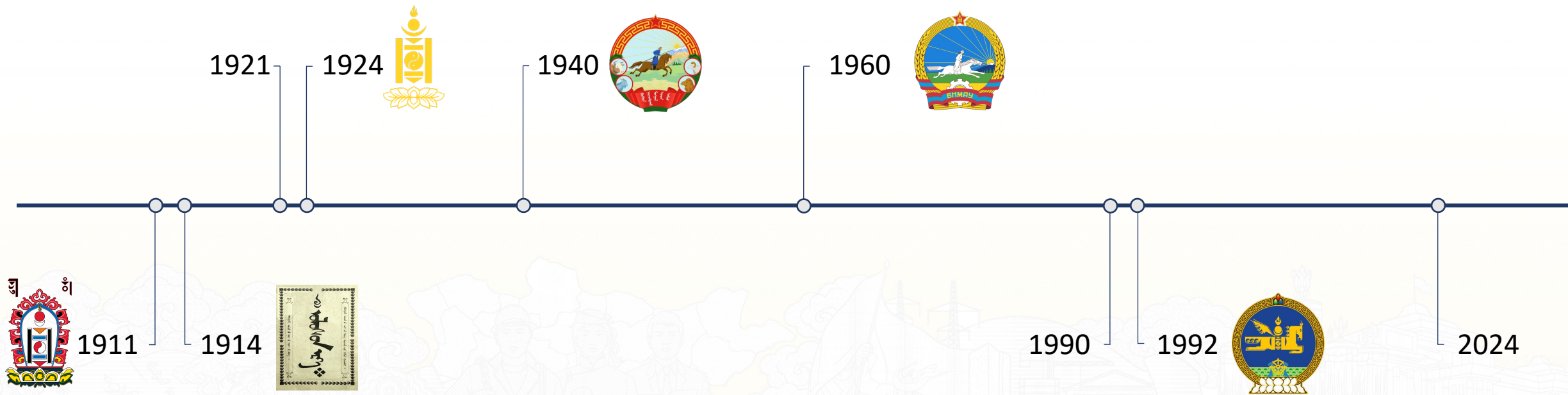
ЦАГ ҮЕИЙН НӨХЦӨЛ
БАЙДАЛ

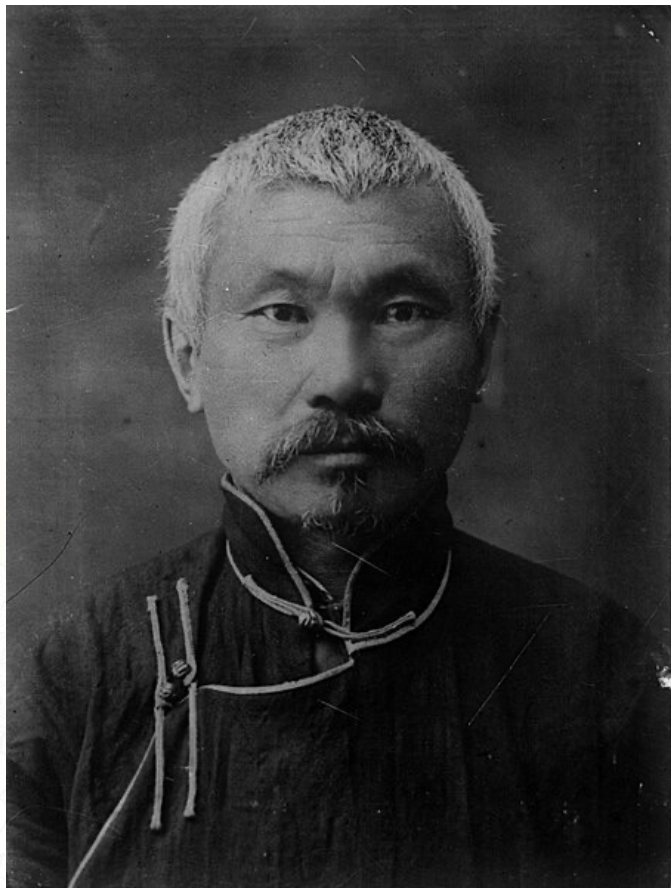
ЗОХИОГЧИЙН ҮЗЭЛ
САНАА

1914 ОНЫ "УЛСЫН ЭРХ" БҮТЭЭЛИЙН ҮЗЭЛ САНАА БА МОНГОЛЧУУД ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ТУНХАГЛАСАН НЬ

- Тусгаар тогтнолоо бататган бэхжүүлэх
- Улсын хөгжлийн зам, бодлогыг тодорхойлох
- Зэргэлдээх болоод дэлхийн их бага олон улсаар хүлээн зөвшөөрүүлэх
- Улсын засаглал, бүтцийг журамлан тухайн үеийн тусгаар улсуудын хэв шинжид нийцүүлэх
- Улсын хөгжлийг түргэтгэх

Жамсрангийн Цэвээн

1880-1942

- 1880 онд Байгаль далайгаас зүүн хойш орших Агын аймагт төрсөн
- 1892-1895 онд Чита хотын гурван жилийн сургууль
- 1895-1897 онд Санкт-Петербургийн гимнази
- 1898-1901 онд Эрхүү хотын багш нарын семинар
- 1902-1907 онд Петербургийн их сургуулийн дорно дахины факультетыг тус тус төгссөн
- 1907-1908 оны зун хүртэл Санкт-Петербургийн их сургуульд монгол хэлний туслах багшаар ажиллаж байв.
- 1909-1910 онд өвөрлөгч нутагт шинжилгээний ажлаар явсан.

Жамсрангийн Цэвээн

- 1911 оны сүүлээр Монгол оронд ирж, Хаант Монгол улсын ГЯЯ-ны соёл эрхэлсэн туслах түшмэл, Гадаад яамны дэргэдэх сургуулийн багш, дараа нь “Шинэ толь”, “Хүрээний сонин бичиг” сэтгүүлийн эрхлэгч,
- 1913 оны сүүлээр хаант Монгол улсын ерөнхий сайд, Сайн ноён хан Т.Намнансүрэн, ГЯЯ-ны дэд сайд гүн Б.Цэрэндоржийн хамт Санкт-Петербургт очсон
- 1915 оны Хиагтын гурван улсын хэлэлцээрт эксперт, орчуулагчаар оролцсон
- 1917 оны хоёрдугаар сарын хөрөнгөтний ардчилсан хувьсгалын дараа Буриад Монголдоо буцаж Ар Байгалийн нийгэм-улс төрийн ажиллагаанд идэвхтэй оролцож, 1917 оны XI сард хуралдсан бүх буриадын IV их хурлаас Төвийн үндэсний хорооны даргаар сонгогдон, 1918 оны III сарын 23 хүртэл ажилласан.
- 1918 оны III сарын 24-нөөс IV сарын 5-нд болсон Байгалийн чанад дахь Буриад, Казахын Ажилчин Тариачны төлөөлөгчдийн III их хуралд идэвхтэй оролцож, Буриадын секцээс Зөвлөлүүдийн мужийн Гүйцэтгэх хорооны гишүүнээр сонгогдон, Үндэсний асуудал эрхэлсэн комиссараар томилогдсон.
- 1919-1920 онд Эрхүүгийн их сургуульд монгол хэлний багш,

Жамсрангийн Цэвээн

- 1920 оны зунаас Монголын хувьсгалын хэрэгт зүтгэж, МАН-ын анхдугаар их хуралд оролцож намд элссэн. Хувьсгалын ялалтын дараа Дотоод яамны дэд сайд (1921-1923),
- 1923 оноос Судар бичгийн хүрээлэнгийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга,
- 1924 онд Ардыг гэгээрүүлэх яам байгуулагдахад зөвлөх түшмэл, мөн эдийн засгийн зөвлөлийн боловсронгуй гишүүн, “Жизнь Бурятий” сэтгүүлийн редакцын коллегийн гишүүн, Оюутны сургуулийн багш зэрэг ажил хийж байв.
- 1923 1924 онд Намын Төв хорооны орлогч тэргүүлэгч,
- 1924-1925 онд Улсын бага хурлын гишүүнээр тус тус сонгогдож байв.
- 1928-1930 онд Судар бичгийн хүрээлэнгийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга,
- 1930-1932 онд Шинжлэх ухааны хүрээлэнгийн гишүүн,
- 1932-1937 онд ЗХУ-ын ШУА-ийн Дорно дахиныг судлах хүрээлэнд эрдэм шинжилгээний ажил хийж байв.
- 1919 онд Эрхүүгийн их сургуулийн профессор,
- 1936 онд хэл бичгийн ухааны докторын зэрэг хамгаалжээ. Мөн ЗХУ-ын ШУА-ийн сурвалжлагч гишүүн.
- 1937 оны наймдугаар сард Дотоодыг хамгаалах ардын комиссариат (ДХАК)-ын шийдвэрээр улс төрийн хилс хэрэгт баривчилж, хэлмэгдүүлэн 5 жилийн хорих ялаар шийтгэсэн. 1942 оны тавдугаар сарын 14-нд Соль-Илецкийн шоронд нас баржээ. 1956 онд цагаатгагдсан байна.

- Тухайлбал Ж.Цэвээн өөрийн үзэл бодлоо МАХН-ын анхны хөтөлбөр болон МАХН-ын Төв хороонд илгээсэн захидалдаа: 1. Монголын газар ус, 2. Үндэс, 3. Ард түмэн, 4. Эрх чөлөө, 5. Улс. Энэ тав болбоос намын удирдлагын баруун урсгалын миний мэтийн хүмүүсийн баримтлах таван үндэс мөн больюу... ХЭМЭЭЖЭЭ.

Үүнд өгүүлэх ину:

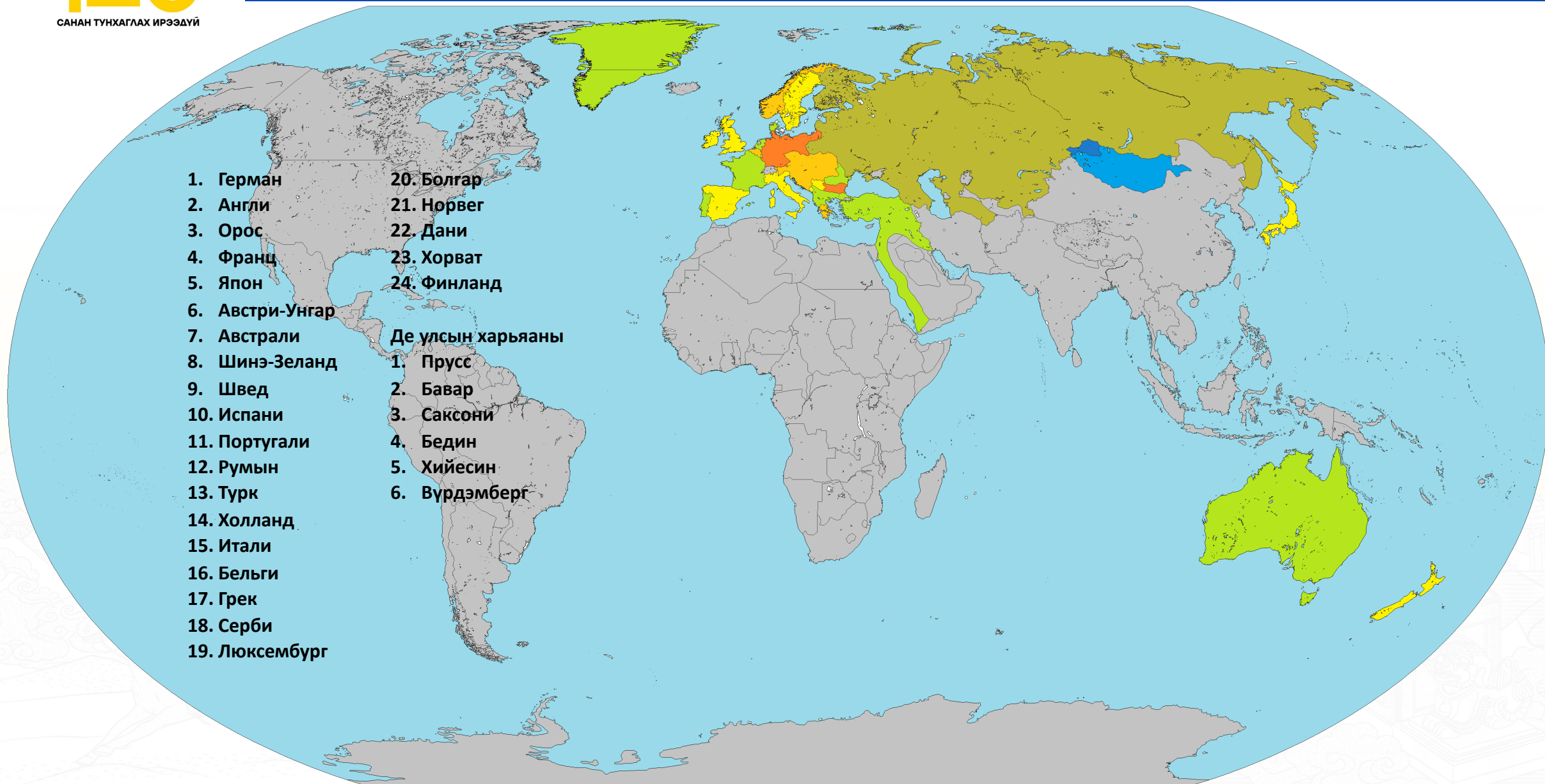
- **Нэг**, Монгол улс нь өөрийн тусгаар газартай байх хэрэгтэй, үүнд монголын газар дэлхий нь уудам бөгөөтөл ард иргэд нь цөөн, ийм шингэн сийрэг ардтай байгаа цагт соёл боловсролыг эрчимтэй боловсноор байгуулж болшгүй хэрэг болох тул харьяат ард иргэний тоог ядваас нэгэн хувь нэмэгдүүлэх хэрэгтэй бөгөөд ардын төрөлхийн өсвөр дутмаг тул гаднаас нүүлгэн оруулах хэрэгтэй.
- **Хоёр**, Нэгэнт монгол үндэсний улс байгуулж буй тул зүй нь Дотоод монголоос монголчуудыг ба СССР-ээс Буриад, Торгууд мэтийн монгол үндэсний ардыг нүүлгэн ирүүлж, дэвсгэр газар орон юугаан дан монгол язгуурын ард олноор эзлүүлэн авч, эрт цагаас инагш Орос, Хятадын тариачин иргэнээр нүүдэллэн эзэмшихийг тэмүүлэн бүхий түүхт замыг нь хөндөлдөн тулж, монгол үндэстэн өөрийнхөө эзэмшсэн газартай байх хэрэгтэй болой.

- **Гурав,** Эрх мэдэл нь жинхэнэ ардын гарт байх ёстой,
- **Дөрөв,** Ард түмэн тус бүрийн чадал эрдмийг илэрхийлэн гаргаж хөгжөөхийн тулд ард түмэн эрх чөлөөг өргөнөөр эдлэн явуулах хэрэгтэй. Энэ нь феодалыг түлхэн унагаасны дараа зайлшгүй урагш гишгэх нэгэн алхдал мөн хэмээн санагдмуй.
- **Тав.** Улс төрийн талаар бол тусгаар, биеэ дааж засаад, үнэхээр бусдад үл захирагдан, дан ганц СССР-ээс зөвшөөрөн хүлээсэн төдийгөөр зогсохгүй бас Хятад ба бусад олон улсаар зөвшөөрөн хүлээгдсэн бүрэн эрхт улс болох хэрэгтэй. Хятадын хэмжээний эзэрхийлэл ч хэрэггүй, СССР-ийн дангаар эзэмшин хамгаалах эрхийн дор орох ч хэрэггүй. Харин СССР, Хятад хоёроос баталсан бөгөөд бусад олон улсаас зөвшөөрөн хүлээсэн төвийг сахих улс болох хэрэгтэй. Энэ нь үлгэр(лэвээс) Швейцар улс лугаа адил буй. Хэрэв ийм болж чадваас монголын нэгэн адил хоцрогдсон газар орныг амар төвшнөөр соён боловсорсон хөгжлийг бат суурьтай болгож чадна.

“Улсын эрх” бүтээл харьцуулсан судалгаа болох нь

Энэхүү бүтээлд тухайн цагийн хөгжингүй улсууд болон Европын их бага орнууд /Швед, Испани, Португали, Румын, Турк, Холланд, Итали, Бельги, Грек, Серби, Люксембург, Болгар, Норвег, Дани, Хорват, Финланд/, өрнө, дорнын их гүрнүүд/Герман, Англи, Орос, Франц, Япон, Австри-Унгар/, алс тивийн Австрали, Шинэ-Зеланд, Холбооны улсын бүрэлдэхүүнд багтах муж-улс/Прусс, Бавар, Саксони, Бедин, Хийесин, Вүрдэмберг/-ууд зэрэг нийт 24 улс, 6 муж-улсын үндсэн болон бусад хууль, тогтолцоог харьцуулан судалсан байна.

1914 ОНЫ "УЛСЫН ЭРХ" БҮТЭЭЛИЙН ҮЗЭЛ САНАА БА МОНГОЛЧУУД ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ТУНХАГЛАСАН НЬ

1. Герман	20. Болгар
2. Англи	21. Норвег
3. Орос	22. Дани
4. Франц	23. Хорват
5. Япон	24. Финланд
6. Австри-Унгар	
7. Австрали	Де улсын харьяаны
8. Шинэ-Зеланд	1. Прусс
9. Швед	2. Бавар
10. Испани	3. Саксони
11. Португали	4. Бедин
12. Румын	5. Хийесин
13. Турк	6. Вүрдэмберг
14. Холланд	
15. Итали	
16. Бельги	
17. Грек	
18. Серби	
19. Люксембург	

- **Улсын эрх бүтээлийн легитим шинж**

“Улсын эрх” бүтээл нь дараах хэсгээр өндөрлөдөг:

Дээр жагсаасан хүний эрхүүдийг дарлах, цаазлахгүйгээр мандуулан хэрэглэж чадваас улс сая хүчирхэг болмуй хэмээн мэргэд номложухуй. Хэрэв ард түмний хувийн эрх тусыг хөнгөнд үзэж үл ойшоон талхидан дарлаваас ард албат хүмүүн нарын сэтгэл догшрон хөдөлж улс төр самууран эвдэрсэн нь олон үзэгдмүй.

Монгол улсын ерөнхийлөн захирах сайд Сайн ноён хантны тушаасныг хичээнгүйлэн дагаж улсын дотоод эрхүүдийг товчлон тодорхойлсон хүмүүн нь Буриад Жамсрангийн хөвүүн Цэвээн, уйтгаргүй бичээч нь Засагт хан аймгийн Дэлэгням болой.

МОНГОЛЫН ТУЛГАР ТӨР МАНДАХ БОЛТУГАЙ

“Улсын эрх” бүтээл үндсэн хуулийн төсөл болох нь

Улсын бүрэн эрхт байдлыг тусгасан

Засаглал, эрх мэдлийн хуваарилалтыг
ТОГТООСОН

Ард түмнээс сонгогдон байгуулах парламент,
сонгуулийг тусгасан

Эрх мэдлийн хяналт, тэнцлийг тусгасан

Харьяат ардын хувийн эрхийг тунхагласан

Нэгдүгээрт; Улсын бүрэн эрхт байдал, газар нутаг, ард түмэн, өөрийн нутаг дэвсгэрт засаглалаа хэрэгжүүлэх эрхийн тухай ойлголтыг тусгасан.

Хоёрдугаарт; Улсын засаглалын хэлбэрийг үндсэн хуульт хаант засаглал бүхий хоёр танхимтай парламент бүхий төрийн байгуулал хэмээн тодорхой авч үзсэн. Эрх мэдлийн хуваарилалтыг нэгдүгээрт хаан, хоёрдугаарт улсын хурал, гуравдугаарт улсын яамд, тэргүүн сайдууд буюу засгийн газар байна гэжээ. *Парламентын хоёр танхимтай байх тогтолцоог илүүтэй дэмжсэний шалтгаан нь тухайн цаг үеийн нөхцөл буюу Монголын язгууртнууд, алтан ургийн ноёд нөлөөтэй, хүчирхэг байр суурьтай байсантай холбоотой. Иймд тэднийг дээд танхимд оруулахаар, доод танхимд өргөн удам нутгийг төлөөлөх сонгогдсон төлөөлөгчид орохоор тусгасан. Доод хурлын төлөөлөгчдөд хошуу зах, хязгаар бүрийн төлөөллийг оруулах нь зүйтэйн дээр Монгол Улсын засаг захиргааны нэгжүүдээс олон төлөөллүүд бүрдэх боломжтой гэж үзжээ.*

Гуравдугаарт; Бүрэн эрхт улсын эрхийн тухай ойлголтыг тодорхойлж улсын дээд эрх нь улсыг засах, улсыг захирах, улсыг хамгаалах, улсыг төлөөлөх, гадаад лугаа харилцах хэмээн тодорхойлж авч үзсэн байна.

Улсын газрын учир

Улс хэмээгч олон хүмүүн нар нийлж, нэгэн газар оршин, өөрөө захирагдаж, бусдын эрхийг үл дагах, дотоод, гадаад их, бага хэргийг өөртөө эзэрхэн тусгаар тогтносны нэр болмуй. Газар оронгүй бөгөөс улс үгүй. Улс мөхвөөс улсын газар орон үгүй болмуй.

Улсын газар орон хэмээгч өөртөө эзэрхэн, өөртөө тогтносон улсын магад нэгэн бэлгэ тэмдэг нь мөн. Улсын дээд эрхийг улсын харьяат газар орон дээр бүрнээ явуулан эзэрхэх болой.

Хэрэв харьяат газар орноо улсын дээд эрхийг явуулан үл чадах ба энэхүү эрхийг бусад улс эзэрхэн авсан нь буй аваас улс бүрэн бүтэн өөртөө эзэрхэж тогтнон чадаагүй нь мөн болой. Учир иймийн тул аливаа улсын засгийн газар нь харьяат улсын дээд эрхийг өөрөө эзэрхэн явуулж бусдад хэрхэвч булаагдахгүй ба улсын харьяат газар орныг чандлан сахихуйг хичээмүй. Зарим улсын үндсэн хууль дотор улсын хөрөнгө, газар орныг хэрхэвч таслан бусдад өгч үл болмуй хэмээсэн баймуй.

Хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн хуваарилалтын тухайд:

Улсын засгийн хэрэг шийтгэх олон яамд бас сайдууд жич яамдын захиргаанд бүхий салбар, хэлтсүүд, түшмэд хийгээд орон нутгийн бага яам эрх баригчдын тушаал алба нь болбоос улсын нэгэнт тойсон хууль дүрмийг журамлан дагаж захиран шийтгэх тул энэ зүйлийн явдал улсын хуралд хамаагүй ангид байваас зохимуй. Гагцхүү сайд, түшмэд албаны хэрэг шийтгэхүй дор тогтсон хууль дүрмийг зөрчиж улсад хорлолтой явсан нь буй аваас хэргийн их, багыг үзэж улсын хуралд шүүмжилбээс зохимуй.

Хааны эрх мэдэл болон парламентын тухайд:

Улсын хурлын эрх хэдий их боловч хуралд хэлэлцэн тогтсон хууль, дүрмийг улсын эзэнд айлтгаж батлуулан ёсоор болговоос зохимуй. Хэрвээ улсын эзэн эс баталбаас зохиосон хууль, дүрмийг хэрэглэж болохгүй, дахин хэлэлцүүлбээс зохимуй. Бас улсын эзний эрх хэдий их боловч аливаа хууль, дүрмийг улсын хуралд хэлэлцэн тогтоосон нь тустай учир өөрийн зоригоор баталж үл болмуй. Сайдууд хэдий улсын засгийн хэрэг эрхлэн шийтгэх их эрхтэн боловч хууль, дүрэм зохиох ба улсын орлого, зарлага зэргийн чухал хэргүүдийг улсын хуралд оруулалгүй гадуур айлтгах ба дураар шийтгэж үл болмуй.

Шашин төр харилцааны тухайд:

Шашин хэмээгч хүмүүний өөр өөрийн үндсэнд байх тул аливаа шашны шүтлэг, номлог, сүм хийд байгуулах, лам хуврагийн зарчим, захируулга зэргийг явдал **цөм улс төрийн хэргээс ангид байвал зохимуй**. Улсын хурал дор хамаагүй, тийм боловч зарим улсын түүх үзвээс шашны хэргийг хааяа улсын хурал дотор хэлэлцсэн нь баймуй.

Парламент өөрийн дүрмийг тогтоосон дэг, журмын тухайд:

Парламентын эрх хэмжээ:

1. Хууль тогтоох, хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах
2. Улсын төсвийг хэлэлцэн тогтоох. Улсын төвийг хянан үзэх. Улсын төсвийг засгийн газраас боловсруулж хуралд өргөн мэдүүлж хурлаар хэлэлцүүлнэ.
3. Улсад тулгамдсан асуудлаар хэлэлцэх.
4. Гадаад улстай гэрээ байгуулах асуудлыг хэлэлцэх.
5. Улсын үндсэн хуулийг халах ба улсын аюулгүй байдалд холбогдох чухал асуудлаар хэлэлцэх
6. Шашин төрийн асуудал тусгаар байх. Шашны асуудлыг хэлэлцэхгүй.
7. Гүйцэтгэх засаглал хурлын харьяанд бус гагцхүү хурлаар тогтоосон хуулийн дагуу мөрдөж ажиллах хэмээн тус бүр тодорхойлон зохицуулжээ.

Парламентын бие даасан байдал, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөний тухайд:

Парламентыг институтийг чухалчлан үзэж, бүтэц болоод эрхийг судлан тодорхойлсон...

- ...хурлын хүмүүн нар улс төрийн хэрэг шүүмжлэн хэлэлцэхүй дор **санасан, мэдсэнээ аймшиггүй гүйцэд хэлэх эрх буй. Ямар ч хатуугаар шүүмжлэн хэлбээс энэхүү хэлсэн хүмүүнийг буруушааж ялтайд үзэж шийтгэж үл болмуй.**
- **Нэгэн зүйл. Хурал дотор хэрүүл тэмцэл гарсан дээрээс хэн нэгэн хүмүүн дүрсгүй аашлах зэргийн явдал гаргаваас хурлын тэргүүлэгч тэрхүү гэм гаргасан хүмүүнийг ятгах, зэмлэх хийгээд арга барваас хурлаас түр зайлуулах эрх буй. Гагцхүү зайлуулахаас өмнө хурлаар хэлэлцэн олонхын санал нэгдэж зайлуулсугай хэмээвээс сая тэр хүмүүнийг гаргаж болмуй.**

Хурлын хүн буюу парламентын гишүүдийн халдашгүй байдлын тухайд:

Хэрэв хурлын хүмүүн хуралдааны цагт хууль цааз лугаа зөрчин явбаас **гэмт хүмүүнийг энгийн хүмүүний адил барьцаан авч үл болмуй. Урьдаар хэрэг учрыг харьяат хуралд нь айлтган хурал зөвшөөрвөөс сая барьж шийтгэж болмуй, хурал эс зөвшөөрвөөс барьж үл болмуй.**

Хаант засаг, хааны эрх мэдэл, хязгаарлалт

- Улсын эзний эрх нь мөн улсын дээд эрх лүгээ бараг төлөв нийлэх бөгөөд өгүүлбээс улсыг засах, захирах хоёроос улсыг засахуйд хууль, дүрмийг улсын хуралд тогтоосныг батлах ба улсыг захирах сайд түшмэд тавих, улсыг хамгаалах цэргийг ерөнхийлөн жанжлан захирах ба жич тогтоосон хууль, дүрмийг журамлан дагаж хэрэг учир буй аваас зарлиг буулган захирах ба хэмжээ, жинлүүр, мөнгө, зоос тогтоох, гадаадад өөрийн улсыг төлөөлөх, улсын хурлыг зарлах, тархаахаас гадна ял хэлтрүүлэх ба зэрэг, цол, гавьяаны тэмдэг тэргүүтнийг шагнахыг эзэрхмүй хэмээвч энэ зүйл цөм улсын тогтоосон хууль, дүрмийг журамлан дагаж илтэд улсад тустайгаар шийтгэвээс зохимуй. Улсын эзэн хэдийгээр их эрхтэн боловч өөрийн зоригоор тогтоосон хууль цаазыг эвдэж ба улсад хорлолтойгоор хэрэг шийтгэж болохгүй.

- Нэгэн зүйл. Улсын эзний жил бүрийн хэрэглэлийг нэгэнт тогтсон дүрмийг дагаж улсын сангаас олгож байвал зохимуй. Улсын эзэн хэмээн түрэмгийлж ард, албатаас алба татвар зоригоор хураалган хэрэглэж болохгүй. Хэрвээ энэ мэтийг улсын эзэн өөрөө буюу эсхүл бусад хүмүүн эзний нэр барьж зарлигаар мөлжихүйд хүрвээс алсдаа улсын эзэн ширээнээс шилжих ба улс төр самуурахад хүрэх тул одоо цагийн олон улсууд сэргийлэн цээрлэмүй.

Хаант засаг, хааны эрх мэдэл, хязгаарлалт

Нэгэн зүйл. Улсын хаан эзэн нь хэдийгээр дээд эрхийг барьсан боловч харьяат улсыг өөрийн хувийн хөрөнгө мэт үзэж үл болмуй.

Нэгэн зүйл. Улсын дээд эрхийг эзэрхэгчид хэн билээ хэмээвээс нэгд болбоос улсын хаан эзэн, хоёрт болбоос улсын хурал, гуравт болбоос улсын их яамдын тэргүүн сайдууд болой.

Энэ гурван санал нийлж үнэн шударгаар улсыг засах, захирах, хамгаалах зэргийн хэргийг мэргэнээр хичээнгүйлэн явуулж чадваас улс хүмүүний мандахуйд бэрхгүй.

Хэрвээ энэ гурав улсын хэргийг мэргэнээр шийтгэхгүй ба үл хичээх болбоос хүчирхэг улс ч буурай улс болон мөхөхүйд хялбар хэмээн номложээ.

ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ТУНХАГЛАСАН НЬ

“Улсын харьяат хүмүүн нарын хувийн эрх”:

- Хуулийн өмнө адил тэгш байх эрх
- Халдашгүй байх эрх
- Өмчлөх эрх
- Орон байртай байх эрх
- Орон байр халдашгүй байх эрх
- Захидал харилцааны нууцын эрх
- Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх
- Зорчих эрх
- Хэвлэн нийтлэх эрх
- Эвлэлдэн нэгдэх эрх
- Жагсаал цуглаан хийх эрх
- Өргөдөл, гомдол гаргах, шийдвэрлүүлэх эрх
- Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх
- Сонгох
- Сонгогдох эрх

“Улсын харьяат хүмүүн нарын хувийн эрх”:

Эрх хэмжээгчийг улсын эзэн ба улсын хэрэг шийтгэх сайдууд, улсын хурал жич их, бага яамд гагцаар онцгойлон эзэрхэх нь бусаа. Эдгээрийн эзэрхэж буй эрх нь болбоос улс төр олон түмэнд холбогдсон эрх мөн болой. Энэхүү эрхээс гадна хүмүүн нарын хувийн эрх хэмээх буй бөгөөд одоо цагийн дэлхий дээрх олон хүчирхэг улс хууль дүрэм дор хүмүүн нарын хувийн эрхийг эрхэм болгож маш нарийнаар тогтоосон зүйлүүдийг товчлон өгүүлбээс ийм болой:

Нэгэн зүйл. Хүмүүн болгон бие, хэл, сэтгэл гурвын чадал эрдмийг мандуулан гаргаж, илтгэж өөрийн дураар, өөрийн хувийн тусыг бүтээх эрх буй тул улсын засаг захиргааны газар буюу эсхүл энгийн хүмүүн хэн ч атугай ёсгүйгээр энэхүү хүмүүний хувийн эрхийг дарлан эвдэж үл болмуй. Учир иймийн тул улсын засгийн хэрэг шийтгэх газар нь хүмүүний хувийн эрхийг осолдуулалгүй нэгэн адил хамгаалбаас зохимуй.

Нэгэн зүйл. Хүмүүн бүрийг хэрэггүй учиргүйгээр дэмий өөсэв эрж нэгжихүйг цээрлэвээс зохимуй. Хэрвээ нэгжвээс зохих учир буй ахул харьяат засаг захиргааны газраас нэгжтүгэй хэмээсэн албан бичиг үзүүлсэн хойно сая нэгжиж болмуй. Энэ болбоос хувийн эрхийг хүндэтгэсэн нь мөн ажгуу. Бас хааяа Бухар, Хив, Турк тэргүүтэн бүдүүлэг улсын эрх баригчид мэт хөрөнгө хогшилд ховдоглон учиргүйгээр нэгжих буюу эсхүл өшөөг хэрэглэн дэмий нэгжвээс үл болмуй.

Нэгэн зүйл. Хүмүүний суух орон гэрт учиргүйгээр эзэрхэн орж үл болмуй. Хэмээвч хааяа галын аюул зэрэг ба гэм будилаан бүхий учир дор гэрийн эзнийг асуулгүй ороход хүрвээс тухайд тогтоосон хууль, дүрмийг журамлан дагаваас зохимуй.

Нэгэн зүйл. Хүмүүний хөдөлгөх, үл хөдөлгөх хөрөнгө хогшил, эд таваарын зэргийг учиргүйгээр булаан авч болохгүй. Хааяа улсын тусыг бодож хүмүүний газар орон, орон байшин, гэр зэргийн хөрөнгийг хураахад хүрвээс энэхүү хөрөнгийг үнийг уул эзэнд олгуулбаас зохимуй.

Нэгэн зүйл. Хүмүүн хэн ч атугай санаснаа илтгэн гаргаж хэлэх ба санасан мэдсэнээ бичиглэн бусад хүмүүн лүгээ харилцан захиа бичиг авалцах эрх буй. Энэхүү хувийн эрхийг засгийн газраас буюу эсхүл энгийн хүмүүн алин боловч хориглож, цаазалж, битүүмжилснийг задлан үзэж болохгүй хэмээвч зарим улсын дүрэмд дайсан лугаа цэрэглэх буюу босож улс төрд түгшүүртэй цаг тохиолдоод сэжиглэх учир магадтайяа гарваас засгийн газраас тухайд байгуулсан хууль, дүрмийг журамлан дагаж сэжиглэгдсэн хүмүүний захидал, битүүмжийг байцаан хянах ёс баймуй. Хэрвээ хүмүүний захидал, битүүмжийг хууль, дүрэм зөрчиж задалсан, үзсэн, саатуулан осолдуулсан зэрэг учир тодорхойлогдвоос албаны хүмүүн, энгийн хүмүүн хэн ч атугай бурууг хүлээвээс зохимуй.

Нэгэн зүйл. Хүмүүн бүрд өөрийнхөө хэргээр аль дуртай газраа нэвтрэх явах эрх буй. Энэхүү нэвтрэн явалцах эрхийг харьяат улсын дотор ба гадаад улсад ч нэгэн адил хэрэглэмүй. Гагцхүү албаны хүмүүн нар ноогдсон албан үүргээс зайлсхийх саналаар гадагш одвоос болохгүй хэмээжүхүй. Бас гадаадын олон улсын дүрэмд үзвээс гаднаас ирсэн хүмүүний суух, явах эрхийг олон зүйлээр хэмжээлсэн баймуй. Үүний учир болбоос гадаадын хүмүүн олноор орж ирэн газар орныг эзэрхэн элдэв явдал өдүүлбээс улс төрд будилаан гарах нь болзошгүй тул ийнхүү хэмжээлэн сэргийлсэн бололтой.

Нэгэн зүйл. Хүмүүн бүрд мэдсэн, санаснаа илтгэн бичиж олон түмэндээ үзлээ хэвлэн тараах эрх буй. Гагцхүү тэрслүү хортой зүйлийг номлож улсын ба хүмүүний ёсыг эвдэхүйд хүрвээс үл болмуй. Хэрвээ тэрслүү хортойг номлож тараах хүмүүн буй аваас тухайд тогтоосон дүрмийн ёсоор шийтгэж ял торгомуй. Үүн дээр өгүүлэх ану: Мэдсэн, санасан сайн зүйлийг олон боловсон улс дам дам дамжуулан улам бүр хөгжүүлэн ард түмнийг аливаа эрдэмд боловсруулахыг хичээмүй. Хэрвээ эрдэмтний зохиосон, бичсэн зүйлийг энэхэн тэрхэн хэмээн үл ойшоож цаазлан харшилбаас олон түмэн эрдэм сурч ухаан нээгдэх зам таглагдаж улс хүчирхэг болж чадахгүй болмуй.

Нэгэн зүйл. Хүмүүн бүр аливаа аж явдал гүйцэтгэх, бүтээхийн саналаар олон хүмүүн нар нийлж хоршоо, нам хороо, хэлтэс зэргийг байгуулах эрх буй. Гагцхүү тэрслүү хорлолтой санаа агуулах нам хоршоо байгуулж үл болмуй. Гадаадын олон хүчирхэг улсад элдвийн аж төрөх, худалдаа арилжаа хийх, эрдэмд туслах, улс төрийн хэргийг сайжруулах зэргийн зүйл бүрийн хоршоо, нам, хороо, хэлтэс маш олон баймуй. Нэгэн хүмүүний бие үл хүрэлцэх ажил явдлыг ийнхүү хоршин эвлэж сая хүч хүрэлцэн чадах тул засгийн хэргийг шийтгэх газраас ард түмэнд тустай хоршоо, намуудыг тэтгэн туслах ба бусад хамаагүй хоршоо, намуудыг ч хэдийгээр тусалж чадахгүй боловч хориглохыг цээрлэмүй.

Нэгэн зүйл. Хүмүүн бүрд аливаа хэргийг цугларан хэлэлцэх, шүүмжлэх эрх буй. Гагцхүү зэвсэг агсан алалдах, хорлолдох зэргийн хэрэг гаргаж үл болмуй.

Нэгэн зүйл. Хүмүүн бүрд гагцаар буюу эсхүл бусад лугаа
эвлэж нэр нийлэн засгийн газраа хэрэг мэдүүлэх арга буй.

Нэгэн зүйл. Хүмүүн бүрд аль үзэл зохилдсон шашин суртлыг өөрийн дураар шүтэх, сахих, номлох, тархаах эрх буй. Гагцхүү тэрслүү хорлолтой ёсыг хэрэглэж үл болмуй хэмээжүхүй.

Дээр жагсаасан хүний эрхүүдийг дарлах, цаазлахгүйгээр мандуулан хэрэглэж чадваас улс сая хүчирхэг болмуй хэмээн мэргэд номложухуй. Хэрэв ард түмний хувийн эрх тусыг хөнгөнд үзэж үл ойшоон талхидан дарлаваас ард албат хүмүүн нарын сэтгэл догшрон хөдөлж улс төр самууран эвдэрсэн нь олон үзэгдмүй.

Эрх	Улсын эрх	1924 оны Үндсэн хууль	1940 оны Үндсэн хууль	1960 оны Үндсэн хууль	1992 оны Үндсэн хууль
Хуулийн өмнө адил тэгш байх эрх	улсын засгийн хэрэг шийтгэх газар нь хүмүүний хувийн эрхийг осолдуулалгүй нэгэн адил хамгаалбаас зохимуй	Тус улсын харьяат ард түмэнд угсаа, шашин, эрэгтэй, эмэгтэй гэдэг ялгаваргүй нэгэн адил эрхийг эдлүүлбэл зохино.	Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын бүх ард иргэд нь яс үндсийг улсын засаг захиргаа, аж ахуй, соёл, боловсрол хийгээд улс төр, олон нийтийн бүхий л төрлийн ажил хэрэгт тэгш эрх эдэлнэ.	БНМАУ-ын иргэд эрэгтэй, эмэгтэй, арьс, үндэс, шашин шүтлэг, нийгмийн гарал байдлаар ялгаваргүй тэгш эрхтэй.	Хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор нь ялгаварлан гадуурхаж үл болно. Хүн бүр эрх зүйн этгээд байна.
Халдашгүй байх эрх	Хүмүүний биенийг учиргүй барилан авах ба хүлэх, хорих зэргийг тэвчиж цээрлэвээс зохимуй... Хүмүүн бүрийг хэрэггүй учиргүйгээр дэмий өө сэв эрж нэгжихүйг цээрлэвээс зохимуй. Хэрвээ нэгжвээс зохих учир буй ахул харьяат засаг захиргааны газраас нэгжтүгэй хэмээсэн албан бичиг үзүүлсэн хойно сая нэгжиж болмуй.		Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын ард иргэдийн биед халдаж үл болох явдлыг хангана.Шүүх таслах газрын тогтоолгүйгээр буюу хууль хамгаалагч прокурорын зөвшөөрөлгүйгээр хэн бүхнийг баривчлан хорьж үл болно.	Шүүхийн тогтоол буюу прокурорын зөвшөөрөлгүйгээр хэнийг ч баривчилж үл болно.	...халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй. Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгөх, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно.
Өмчлөх эрх	Хүмүүний хөдөлгөх, үл хөдөлгөх хөрөнгө хогшил, эд таваарын зэргийг учиргүйгээр булаан авч болохгүй.				хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах... Төр нь нийтийн болон хувийн өмчийн аливаа хэлбэрийг хүлээн зөвшөөрч, өмчлөгчийн эрхийг хуулиар хамгаална.

1914 ОНЫ "УЛСЫН ЭРХ" БҮТЭЭЛИЙН ҮЗЭЛ САНАА БА МОНГОЛЧУУД ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ТУНХАГЛАСАН НЬ

Эрх	Улсын эрх	1924 оны Үндсэн хууль	1940 оны Үндсэн хууль	1960 оны Үндсэн хууль	1992 оны Үндсэн хууль
Орон байртай байх эрх	Хүмүүний хөдөлгөх, үл хөдөлгөх хөрөнгө хогшил, эд таваарын зэргийг учиргүйгээр булаан авч болохгүй				хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлуулах эрхтэй. Хувийн өмчийг хууль бусаар хураах, дайчлан авахыг хориглоно.
Орон байр халдашгүй байх эрх	Хүмүүний суух орон гэрт учиргүйгээр эзэрхэн орж үл болмуй. Хэмээвч хааяа галын аюул зэрэг ба гэм будилаан бүхий учир дор гэрийн эзнийг асуулгүй ороход хүрвээс тухайд тогтоосон хууль, дүрмийг журамлан дагаваас зохимуй.		Ард иргэний орон сууцанд халдаж үл болохыг ба өгөлцөх авалцах захидлын нууцыг хуулиар хамгаална.	БНМАУ-ын иргэдийн амь бие, тэдний орон сууц, захидал харилцааны нууц нь халдашгүй эрхээр хангагдана.	Иргэний хувийн ба гэр бүл, захидал харилцааны нууц, орон байрны халдашгүй байдлыг хуулиар хамгаална;
Захидал харилцааны нууцын эрх	...санасан мэдсэнээ бичиглэн бусад хүмүүн лүгээ харилцан захиа бичиг авалцах эрх буй. Энэхүү хувийн эрхийг засгийн газраас буюу эсхүл энгийн хүмүүн алин боловч хориглож, цаазалж, битүүмжилснийг задлан үзэж болохгүй...		Ард иргэний орон сууцанд халдаж үл болохыг ба өгөлцөх авалцах захидлын нууцыг хуулиар хамгаална.	БНМАУ-ын иргэдийн амь бие, тэдний орон сууц, захидал харилцааны нууц нь халдашгүй эрхээр хангагдана.	Иргэний хувийн ба гэр бүл, захидал харилцааны нууц, орон байрны халдашгүй байдлыг хуулиар хамгаална;
Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх	Хүмүүн хэн ч атугай санаснаа илтгэн гаргаж хэлэх ба санасан мэдсэнээ бичиглэн бусад хүмүүн лүгээ харилцан захиа бичиг авалцах эрх буй.	Элдэв хэргийг жинхэнэ ард түмнээр шүүмжлэх эрхийг хүндэтгэж, тус улсаас аливаа хэвлэх, нийтлэх явдлыг бүртгэн гүйцэтгүүлбэл зохино.	Чөлөөтэйгөөр үг хэлэх эрхтэй, Хурал ба индрийн хурлыг чөлөөтэйгөөр явуулах;	БНМАУ-ын төрийн байгууллыг хөгжүүлэн бэхжүүлэх зорилгоор хөдөлмөрчдийн эрх ашигт нийцүүлэн БНМАУ-ын иргэдэд: Үг хэлэх эрх чөлөөг хуулиар батлан олгосон болно.	үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх эрх чөлөөтэй

Эрх	Улсын эрх	1924 оны Үндсэн хууль	1940 оны Үндсэн хууль	1960 оны Үндсэн хууль	1992 оны Үндсэн хууль
Зорчих эрх	Хүмүүн бүрд өөрийнхөө хэргээр аль дуртай газраа нэвтрэх явах эрх буй. Энэхүү нэвтрэн явалцах эрхийг харьяат улсын дотор ба гадаад улсад ч нэгэн адил хэрэглэмүй. Гагцхүү албаны хүмүүн нар ноогдсон албан үүргээс зайлсхийх саналаар гадагш одвоос болохгүй хэмээжихүй		Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын ард иргэн хэн бүхэн Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын нутаг дэвсгэр дотор өөрийн биеэр чөлөөтэйгөөр шилжин явах ба оршин суух газраа шилэн сонгох эрхтэй.		улсынхаа нутаг дэвсгэрт чөлөөтэй зорчих, түр буюу байнга оршин суух газраа сонгох, гадаадад явах, оршин суух, эх орондоо буцаж ирэх эрхтэй. Гадаадад явах, оршин суух эрхийг үндэсний болон хүн амын аюулгүй байдлыг хангах, нийгмийн хэв журмыг хамгаалахын тулд зөвхөн хуулиар хязгаарлаж болно.
Хэвлэн нийтлэх эрх	Хүмүүн бүрд мэдсэн, санаснаа илтгэн бичиж олон түмэндээ үзлээ хэвлэн тараах эрх буй	Элдэв хэргийг жинхэнэ ард түмнээр шүүмжлэх эрхийг хүндэтгэж, тус улсаас аливаа хэвлэх, нийтлэх явдлыг бүртгэн гүйцэтгүүлбэл зохино.	Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын ард иргэдэд хуулиар батлан олгох эрх нь: 2.Чөлөөтэйгөөр хэвлэн нийтлэх чөлөөтэй болно.	БНМАУ-ын төрийн байгууллыг хөгжүүлэн бэхжүүлэх зорилгоор хөдөлмөрчдийн эрх ашигт нийцүүлэн БНМАУ-ын иргэдэд: 2.Хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөг хуулиар батлан олгосон болно.	хэвлэн нийтлэх
Эвлэлдэн нэгдэх эрх	Хүмүүн бүр аливаа аж явдал гүйцэтгэх, бүтээхийн саналаар олон хүмүүн нар нийлж хоршоо, нам хороо, хэлтэс зэргийг байгуулах эрх буй. Гагцхүү тэрслүү хорлолтой санаа агуулах нам хоршоо байгуулж үл болмуй.	Жинхэнэ олон ардын аливаа эвлэл, хоршоо зэргийг байгуулах эрх чөлөөг хүндэтгэж, эл явдалд тус улсаас элдэв тусламж үзүүлбэл зохино.	Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын ард иргэдэд нийгмийн байгууллагад нэгдэх эрхийг хангах, үүнд: үйлдвэрчний эвлэл, хоршоолсон байгууллага, залуучуудын ба биеийн тамир, улс орныг батлан хамгаалах байгууллага, соёл, боловсролын ба техникийн хийгээд шинжлэх ухааны байгууллагуудад эвлэлдэнэ.	БНМАУ-ын иргэд үйлдвэрчний эвлэл, хоршоолол, залуучууд, биеийн тамирын эвлэл зэрэг байгууллага, соёл, шинжлэх ухаан, техникийн нийгэмлэг, тэрчлэн улс түмний эв найрамдал, энх тайвныг бэхжүүлэх нийгэмлэг зэрэг олон нийтийн байгууллагад эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй.	Нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс нам, олон нийтийн бусад байгууллага байгуулах, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй.

Эрх	Улсын эрх	1924 оны Үндсэн хууль	1940 оны Үндсэн хууль	1960 оны Үндсэн хууль	1992 оны Үндсэн хууль
Жагсаал цуглаан хийх эрх	Хүмүүн бүрд аливаа хэргийг цугларан хэлэлцэх, шүүмжлэх эрх буй. Гагцхүү зэвсэг агсан адалдах, хорлолдох зэргийн хэрэг гаргаж үл болмуй.		Гудамжаар жагсах явах нь чөлөөтэй болно.	Жагсаал ёслол үйлдэх эрх чөлөөг хуулиар батлан олгосон болно.	тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөөтэй. Жагсаал, цуглаан хийх журмыг хуулиар тогтооно;
Өргөдөл, гомдол гаргах, шийдвэрлүүлэх эрх	Хүмүүн бүрд гагцаар буюу эсхүл бусад лугаа эвлэж нэр нийлэн засгийн газраа хэрэг мэдүүлэх арга буй.	ДОЛОО. Элдэв хэргийг жинхэнэ ард түмнээр шүүмжлэх эрхийг хүндэтгэж, тус улсаас аливаа хэвлэх, нийтлэх явдлыг бүртгэн гүйцэтгүүлбэл зохино.	Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын ард иргэн хэн бүхэн засгийн байгууллагууд буюу эрх тушаал бүхий хүмүүсээс хууль бус ажил явууллагааг явуулбал тухайд гомдол мэдүүлгийг ам буюу бичгээр улсын зохих засаг захиргааны байгууллагууд хийгээд дээд эрхийг барих газар хүртэл чөлөөтэйгөөр өгөх эрхтэй болно.	БНМАУ-ын иргэд төрийн байгууллага ба албан тушаалтны хууль бус ажиллагаа, чирэгдэл, хүнд суртал гарсан тухай төрийн эрх барих байгууллага болоод захиргааны аль ч байгууллагад өргөдөл, гомдлоо амаар буюу бичгээр өгөх эрхтэй. Улсын байгууллага ба албан тушаалтнаас уул өргөдөл, гомдлыг дарагдуулалгүй хянан үзэж, хууль ёс зөрчсөн явдалд арга хэмжээ авч, өргөдөл, гомдлын нь хариуг өгөх үүрэгтэй.	төрийн байгууллага, албан тушаалтанд өргөдөл, гомдлоо гаргаж шийдвэрлүүлэх эрхтэй. Төрийн байгууллага, албан тушаалтан нь иргэдийн өргөдөл, гомдлыг хуулийн дагуу шийдвэрлэх үүрэгтэй;
Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх	Хүмүүн бүрд аль үзэл зөнхилсон шашин суртлыг өөрийн дураар шүтэх, сахих, номлох, тархаах эрх буй	Тус улсын харьяат аливаа хүний шүтэх итгэх явдалд бүрнээ эрх чөлөө олгохын тул шашны хэргийг улс төрийн хэргээс тусгаар байгуулж, шашин шүтлэгийн явдлыг өөр өөрийн дур сүсгээр болговол зохино.	Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын дотор шашин шүтлэгийг улс ба сургуулиас тусгаарласан болно. Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын ард иргэн нь шашин шүтэх ба шашны эсрэг суртал нэвтрүүлэх эрхтэй болно.	БНМАУ-д шашныг төр ба сургуулиас тусгаарласан юм. БНМАУ-ын иргэд шүтэх, бишрэх, шашны эсрэг суртал нэвтрүүлэг хийх эрх чөлөөтэй.	шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөтэй;

1914 ОНЫ "УЛСЫН ЭРХ" БҮТЭЭЛИЙН ҮЗЭЛ САНАА БА МОНГОЛЧУУД ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ТУНХАГЛАСАН НЬ

Эрх	Улсын эрх	1924 оны Үндсэн хууль	1940 оны Үндсэн хууль	1960 оны Үндсэн хууль	1992 оны Үндсэн хууль
Сонгох, сонгогдох эрх	Бүх нийтээс сонгохуй дор хүмүүн бүр нэгэн адил эрхийг эдэлнэ	Улсын Их, Бага Хурал ба нутгийн хурлуудад төлөөлөгчдийг сонгох ба мөн төлөөлөгчдөд сонгогдох эрхийг эдэлбэл зохих тус улсын харьяат эр, эм ялгаваргүй хэн боловч сонголт үйлдэх	Эмэгтэйчүүд нь эрэгтэй хүнтэй нэг адил сонгох ба сонгогдох бүрэн эрхтэй байна.	БНМАУ-ын иргэд нь шууд буюу төлөөлсөн байгууллагаараа уламжлан улс ба нийгэм, аж ахуйг удирдах хэрэгт чөлөөтэй оролцох эрхтэй.	Төрийн байгууллагад сонгох, сонгогдох эрхтэй

№	1914- Улсын эрх бүтээлд тусгасан хувийн эрхүүд	1924	1940	1960	1992
1	Хуулийн өмнө адил тэгш байх эрх				
2	Халдашгүй байх эрх				
3	Өмчлөх эрх				
4	Орон байртай байх эрх				
5	Орон байр халдашгүй байх эрх				
6	Захидал харилцааны нууцын эрх				
7	Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх				
8	Зорчих эрх				
9	Хэвлэн нийтлэх эрх				
10	Эвлэлдэн нэгдэх эрх		-	-	
11	Жагсаал цуглаан хийх эрх		-	-	
12	Өргөдөл, гомдол гаргах, шийдвэрлүүлэх эрх				
13	Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх				
14	Сонгох, сонгогдох эрх				
		7	10	9	14

ДҮГНЭЛТ

- Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол Улсын хамаг хэргийн бүгд ерөнхийлөн шийтгэх яамны тэргүүн сайд, Сайн ноён хан Т.Намнансүрэнгийн зарлигаар Ж.Цэвээний туурвисан Улсын эрх бүтээлийг 110 жилийн тэртээ улсын бүрэн эрхт байдлыг тодорхойлж, засаглал, эрх мэдлийн хуваарилалт хүрээг тогтоож, хоёр танхимт парламент, сонгуулийг тусгаж, эрх мэдлийн хяналт, тэнцэл хийгээд хүний эрхийг тунхагласаар нь анхны үндсэн хуулийн төсөл гэж дүгнэх үндэслэлтэй байна.
- “Улсын эрх” бүтээд дэх хүний эрхийн агуулгыг Монгол улсын 1924, 1940, 1960, 1992 оны үндсэн хуулийн хүний эрхийн агуулгатай харьцуулан үзвэл 1992 оны ардчилсан үндсэн хуультай ижил шинжтэй. Бидний харьцуулсан улсын эрх бүтээл дэх хүний эрхийн 15 зүйл 1992 оны үндсэн хуульд бүрэн орсон явдал болоод сонгууль, эрх мэдлийн тэнцвэр, хяналтыг тусгаснаараа анхны “ардчилсан” үндсэн хуулийн эх төслийн шинжтэй байна.
- 1911 онд туурга тусгаар улсаа зарлан тунхаглаж, тусгаар тогтнолоо мандуулмагц хөрш зэргэлдээ болоод дэлхийн бусад их гүрнүүдтэй харилцаа холбоо тогтоон, тусгаар тогтнолоо бусад талуудаар хүлээн зөвшөөрүүлэх, ингэхдээ олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээнд нийцсэн тогтолцоо эрх зүйн системтэй болох цаг үеийн гарцаагүй шаардлагатай тулгарсан нь уг бүтээл эхлэх гол шалтгаан юм.

ДҮГНЭЛТ

- Ж.Цэвээн нь Монгол улсын хөгжлийн тухайд бие даасан, хүчирхэг байр суурьтай байсан нь Улсын эрх бүтээлд тодорхой тусгалаа олжээ. Тухайлбал: Нэг, Монгол улс нь өөрийн тусгаар газартай байх хэрэгтэй, Хоёр, Нэгэнт монгол үндэсний улс байгуулж буй тул зүй нь Дотоод монголоос монголчуудыг ба СССР-ээс Буриад, Торгууд мэтийн монгол үндэсний ардыг нүүлгэн ирүүлж, дэвсгэр газар орон юугаан дан монгол язгуурын ард олноор эзлүүлэн авах. Гурав, Эрх мэдэл нь жинхэнэ ардын гарт байх ёстой, Дөрөв, Ард түмэн тус бүрийн чадал эрдмийг илэрхийлэн гаргаж хөгжөөхийн тулд ард түмэн эрх чөлөөг өргөнөөр эдлэн явуулах хэрэгтэй. Тав. Улс төрийн талаар бол тусгаар, биеэ дааж засаад, үнэхээр бусдад үл захирагдан... төвийг сахих улс болох хэрэгтэй. Энэ нь үлгэр(лэвээс) Швейцар улс лугаа адил буй. Хэрэв ийм болж чадваас монголын нэгэн адил хоцрогдсон газар орныг амар төвшнөөр соён боловсорсон хөгжлийг бат суурьтай болгож чадна хэмээж байжээ.
- Улсын эрх нь Ж.Цэвээний “Улсын эрх” бүтээл нь шинэ үеийн дэлхийн хөгжингүй улс орнуудын төр-улс байгууллын хэв загваруудыг харьцуулан судалсан, олон улсын харилцаанд олон улсын нийтийн эрх зүйгээр хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц бүрэн эрхт улс байх эрх, шаардлагыг хөндөн дэвшүүлсэн Монголын түүхэн дэх онцгой судалгааны бүтээл юм Үүнээс үзэхэд тэрээр улсын хөгжил дэвшилд хувь нэмрээ оруулах гэсэн эрмэлзэлтэй манай Монгол Улсын түүхэн дэх сонгодог сэхээтэн, эрдэмтдийн нэг мөн болохын дээр “Улсын эрх” бүтээлээрээ тухайн цагийн их гүрнүүд, хөгжингүй улсуудтай Монгол Улс нь хөл нийлүүлэн алхах хүсэл эрмэлзэлтэй, түүндээ ч чиглэсэн бодит алхам хийж байсныг харуулж байна.

ДҮГНЭЛТ

Дэлхий дахинд хүчирхэгжин оршиж буй их бага 24 улс, 6 муж улсын үндсэн хууль, нийгмийн тогтолцоог судалснаараа харьцуулсан судалгааны гарамгай бүтээл мөн.

Нийгэм эдийн засгийн хөгжил, аюулгүй байдлын хувьд өнөө үетэй харьцуулшгүй эмзэг цаг үед улсын хөгжлийг үндсэн хуульд хаант засгийн хэлбэрээр, хүний эрхийг хамгаалж, хааны эрх мэдлийг хязгаарлах, эрх мэдлийн тэнцвэр хяналтыг тусгасан хоёр танхимт парламент болох зэргээр боловсруулсан нь тухайн үеийн эх орончдын нөр их хөдөлмөр, зориг мөн уг бүтээл нь үндэсний сэхээтнүүд ямагт эрх чөлөөнд тэмүүлдгийн нотолгоо болно.

Мөн улсын их хурал, үндсэн хууль гэх нэр томъёог уг бүтээлд анх хэрэглэсэн байж болох талтайг нарийвчлан судалбал зохионо.

ДҮГНЭЛТ

Бичиглэлийн хэв маягаар дүгнэж үзвээс Ж.Цэвээн нь уг бүтээлийнхээ улсын хурал байгуулсан хэрэг, улсын газрын учир, улсын дээд эрх зэрэг бүлгүүдэд судалгааны дүгнэлтийг харьцуулах, хувилбар дэвшүүлэх, тайлбарлах шинжтэй бичсэн бол хүний эрхийн тухай бичсэн “харьяат хүмүүний хувийн эрх” бүлэгт дүгнэсэн, тунхагласан, эргэлзээгүй, итгэл төгс шинжтэй бичсэн байдаг. Энд харьяат ард хүмүүстээ эрх чөлөөг олгож, хамгаалж чадсан улс хөгждөг, эрх чөлөөт хүн бүтээдэг, эрх чөлөөт хүн хөгждөг, эрх чөлөөт хүн хүчирхэгждэг хэмээх түүний эргэлзээгүй бат итгэл үнэмшил тусгалаа олсон шинжтэй. Уг бүлэгт дэвшүүлсэн зүйл бүрдээ гагцхүү нийгэмд тэрслүү хорлолтой санаа агуулаагүй бол хүний хувийн эрхийг хөсөрдүүлж болохгүй, хэрэв хүний эрхийг хязгаарлах дор хүрвэл даруй шийдвэрлэж эрхийг магадлан сэргээхийг чухалчлан тусгасан байдаг.

Үүгээрээ Ж.Цэвээний Улсын эрх бүтээл нь хүний эрхийг чухалчилж, иргэдэд эрх чөлөөг олгох нь улсын хөгжлийн суурь болохыг ХХ зууны монголын түүхэнд анхлан тунхагласан түүхэн эх сурвалж болж байна. Мөн одоогоос 110 жилийн Монголчууд хүний эрхийг дээдэлсэн, ардчилсан эрх чөлөөт нийгмийг хөгжүүлэхийг зорьж байсны хөдөлшгүй баримт болно. Тодруулбал Монголд улс төрийн нам байгуулагдахаас өмнө, Ардын хувьсгалаас өмнө, Социалист нийгмээс өмнө Монголчууд хүний эрхийн тухай судалж, бичиж, тунхаглаж байсны баримт юм.

ДҮГНЭЛТ

Хүний эрхийг гучаадхан жилийн өмнө монголд орж ирсэн импортын, гаднын үзэл санаа гэх зэргээр мушгин гуйвуулагчдад хариу болох түүхэн баримт, үндэсний эрх чөлөө, тусгаар тогтнолын төлөө тэмцэгчдэд үзүүлэх үзэл санааны түүхэн дэмжлэг мөн.

Эдгээр бүгдээс үзэхэд Ж.Цэвээний “Улсын эрх” бүтээл нь дан ганц дэлхийн улс орнуудын үндсэн хууль, төрийн байгууллын баримт бичгүүдийг судлаад гаргасан судалгааны эмхэтгэл бүтээл гэхээсээ илүүтэйгээр тухайн цагийн хүн төрөлхтний улс нийгэм байгуулах иргэншсэн соёлын ололт амжилт, 110 жилийн дараах одоо цагт ч үзэл санаа нь хэвээр буй олон улсын эрх зүйн түгээмэл шинжтэй үнэт зүйлсийг тунхаглаж, хөгжлийн арга замыг гүнзгийрүүлэн судалсан, манай үндэстний сэхээтний туурвисан улс-нийгэм байгуулалтын онолтой холбоотой гарамгай бүтээл, үндсэн хуулийн үзэл санааг шинжлэх ухаанч байдлаар эрэлхийлсэн эрэл хайгуулын үр дүн болох нь харагдаж байна.

Улсын анхны үндсэн хуулийг баталсны 100 жилийн түүхт ой тохиож байна. Уг түүхт ойг бахархан тэмдэглэхийн сацуу Монголчуудын Үндсэн хуулийн үзэл санаа, эрэл хайгуулын түүх 110 жил, түүнээс урт болохыг энэ зэрэг түүхэн баримт, эрэл хайгуулаар баталж, эрх чөлөө ардчилсан засаглалын түүхийг шинжлэх ухаанчаар урагшлуулах нь өнөө цагийн эрх чөлөөт, ардчилсан Монгол улсын эрх ашигт нийцнэ.

МОНГОЛЫН ТУЛГАР ТӨР МАНДАХ БОЛТУГАЙ